

TURLI YOSH BOSQICHLARIDA TARBIYA JARAYONLARI**Ashurova Dilrabo Komiljonovna**

Andijon viloyati Qo'rg'ontepa tumani maktabgacha va maktab ta'limi bo'limiga qarashli 34-umumiy o'rta talim maktabi amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalarning turli yosh bosqichlarida shakllanishi, o'zligini anglab borishi, uni hayotidagi ota-ona, o'qituvchi, tarbiyasiga aloqador bo'lgan jamiyat a'zolarini tarbiyaviy jarayonlarning xususiyati va ahamiyati haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Yosh davr, bola, maktab, tarbiya, psixologiya.

Bolada shaxs xislatlari uch yoshda namoyon bo'la boshlaydi. Bu esa uni uch yoshdan boshlab tarbiyalash zarurligini bildirmaydi. Bolani hayotining birinchi oylaridan boshlab tarbiyalash zarur, faqat uning tashqi ko'rinishlari maktabgacha yosh davrining boshida namoyon bo'ladi. Ilk bolalik davrida berilgan tarbiya butun bolalik davrida namoyon bo'ladi. Tarbiya ona bilan bolaning muloqotidan boshlanadi, bu esa bolaning keyingi shaxsiy rivojlanishini belgilab beradi. Zamonaviy psixologiyadagi so'nggi tadqiqotlarda aniqlanishicha, onadan bolaga yoki chaqaloqlik davrida onaning o'rnini bosuvchi shaxsdan insoniy emotsional o'zaro munosabatlar bilan bog'liq ko'pchilik sifatlar o'tadi. Bola ikki yoshga to'lganda muhim shaxs xislati hisoblangan va keyingi hayoti davomida butun umr saqlanib qoladigan — insonlarga bog'lanib qolish xislati shakllanadi. Bolada kimgadir simpatiya paydo bo'ladi, ana shu yoqtirgan insonning oldida ko'proq bo'lishga harakat qiladi, unga ko'proq yordam so'rab murojaat qiladi. Ilk bolalik davrida bolada axloqiy ongni emas, balki axloqiy hislarni tarbiyalash haqida so'z yuritish mumkin. Bolalarni axloqiy tarbiyalash masalalari bilan bir qancha xorij olimlari shug'ullanishgan. Ulardan J.Piaje, L.Kolbergning ta'kidlashicha, bolalar maktabga o'qishga borguncha axloqiy ong darajalari konvensial axloqqacha bo'lgan davrda bo'ladi. Ushbu axloq turi shu bilan tavsiflanadiki, kattalar bola uchun axloqiy fikrlar manbasi va axloqiy darajada taqlid qilish namunasi hisoblanadi. Maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarni tarbiyalashda ularning uy mehnatida ishtirok etishi muhim ahamiyatga ega. 4-5 yoshligidan boshlab bolaning uyda doimiy bajaradigan majburiyatlari bo'lishi maqsadga muvofiq. Uy mehnatida ishtirok etish tufayli bolada saranjom-sarishtalik, mas'uliyatlilik, mehnatsevarlik va boshqa foydali xislatlar shakllanadi. Bolaning shaxs sifatida shakllanishi va tarbiyalashda asosiy mehnat turlari - bu uy ishlariga yordamlashish, ota-onalar bilan birgalikda iqtisodiy masalalarni hal qilishda ishtirok etish, ovqat pishirishda yordamlashish, o'simliklar va gullarni parvarishlash va hayvonlarga qarash va b. Har bir bolaning uyda kichik, ish burchagi bolishi lozim. O'qish faoliyatida bola nafaqat o'rganadi, bilim, malaka va ko'nikmalarni egallaydi, balki tarbiyalanadi ham, ya'ni ma'lum shaxs xislatlari layoqatlar, qobiliyatlar, qiziqishlar, ehtiyojlar, xarakter xislatlari ham shakllanadi. Kichik maktab yoshining oxiriga kelib bolada muvaffaqiyatga erishish yoki muvaffaqiyatsizlikdan qochish ehtiyoji shakllanadi. Boladagi muvaffaqiyatga erishish intilishini to'g'ri tarbiyalash ko'proq kattalar va bolalarning muloqot uslubiga bog'liq. Boshlang'ich sinflarda o'qish davrida muvaffaqiyatsizlikdan qochadigan va aksincha muvaffaqiyatga intilishga harakat qiladigan o'quvchilarning onalari farzandlariga turlicha munosabatda bo'lishi aniqlandi:

1. Farzandlarining yutuqlarini baholashda individual normalarga yoki erishilgan natijalarga emas, o'rtacha ijtimoiy normalarga mosligi e'tiborga olingan. Ular uchun farzandlarining yutuqlari shu yoshdagi boshqa bolalarning yutuqlariga mosligi muhim.
2. Bunday onalar farzandlarining xohishlarini kamroq e'tiborga olishadi, uy vazifalarini bajarish jarayonini qattiq nazorat qilishadi, bolani mustaqil ishlashga yoki mustaqil qaror

qabul qilishga undashmaydi. Bolaga yordam ham maslahatlar tarzida emas, balki uning faoliyatiga bevosita aralashish, bolaga o'z fikrini o'tkazish tarzida amalga oshiriladi.

3. Bunday onalar ko'pincha farzandlarida qobiliyatlar yo'qligidan noliydi. Nafaqat qobiliyat, balki intilishning yetishmasligida ham farzandlarini ayblaydilar, farzandlarining muvaffaqiyatlarini oson topshiriqlarni bajarish sifatida baholaydilar.

4. Bunday onalar farzandlarining muvaffaqiyatlari uchun kamdan kam maqtaydi. Farzandlarining muvaffaqiyatsizligi uchun ko'proq koyib, qoniqmaslik hissini namoyon etishadi.

Mashhur olim Gerbart tarbiya maqsadini belgilab olishga katta ahamiyat bergan. U tarbiyaning maqsad va vazifalarini yaxshi fazilatli kishini tarkib toptirishdan iborat, deb hisoblaydi. Gerbart tarbiya ishida aqliy ta'limni tarbiyaning eng katta va asosiy vositasi deb bilib, ta'limsiz tarbiya bo'lmaydi, deb hisoblagan. O'smirlik davri bilan bog'liq bo'lgan yorqin jihatlardan biri - bu o'z-o'zini tarbiyalashga bo'lgan kuchli intilishdir. O'z-o'zini tarbiyalashning faol kechishi aynan shu yoshdan boshlanib, odatda u yoki bu shaklda insonning butun umri bo'yi davom etadi. O'smirlik davrida o'z-o'zini tarbiyalash haqida gap ketganda, shuni nazarda tutish lozimki, bola 12-13 yoshga yetgandan so'ng birinchi marotaba o'zining aqliy shaxsiy qobiliyatlarining imkoniyati haqida o'ylab qoladi va bularni rivojlantirish uchun ongli ravishda maqsad sari intiladi. O'z-o'zini tarbiyalash ma'lum bir aniq rivojlanish yo'lini bosib o'tadi. Agar uni asosiy yosh pog'onalari bo'yicha qamrab oladigan bo'lsak, inson ontogenezidagi rivojlanish quyidagicha namoyon bo'ladi:

Birinchi bosqich o'z-o'zini jismoniy va irodaviy tarbiyalashdir. Bu o'smirlik davriga to'g'ri keladi. Insonning bu davrga xos bo'lgan o'z-o'zini tarbiyalashdan maqsad iroda va jismoniy imkoniyatlarni rivojlantirish bo'lib, jasurlik, chidamlilik, o'z-o'zini boshqara olish, matonat, o'z-o'ziga ishonch kabi irodaviy sifatlarni maxsus vosita va mashqlar orqali rivojlantirishdan iboratdir. Bu holat jismoniy rivojlanishga ham taalluqli bo'lib, shu sababli ko'pgina bolalar bu yoshda jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishni boshlaydi.

Ikkinchi bosqich — o'zini xulqiy-axloqiy rivojlantirish bo'lib, ilk o'spirinlik davriga to'g'ri keladi. Bu davrda o'z-o'zini tarbiyalash bo'yicha ko'proq kuzatiladigan maqsadlar — ruhiy, ma'naviy rivojlanish, shaxsning to'g'rilik, yaxshilik, saxiylik, do'stga sodiqlik, sadoqat, muruvvat kabi oliyanob sifatlarni o'zida mujassamlashtirishga intilishdir.

Uchinchi bosqich kasbiy o'z-o'zini tarbiyalash o'spirinlik davriga to'g'ri keladi. Inson hayotining bu davrini ishga bo'lgan ishtiyoqni o'stirish deb qarash mumkin, unda kishining kasbiy zarur bo'lgan kompleks sifatlarni rivojlantirish, qobiliyat, malaka, ko'nikma, tanlagan kasbi bo'yicha mahorat bilan ishlash uchun zarur bo'lgan xislatlari shakllanadi. O'z-o'zini kasbiy rivojlantirish maqsadi bu davrda boshlanib, ko'pgina kishilarda mustahkamlanib boradi va uning hayoti davomida asosiy maqsadlardan biri bo'lib qoladi.

To'rtinchi bosqich — ijtimoiy-dunyoviy qarashlarda o'z-o'zini tarbiyalashdir. Bu inson hayotining 40-45 yoshidan keyingi davri hisoblanadi. Bu yerda o'z-o'zini rivojlantirish vazifasi ijtimoiy holat, dunyoqarash, hayotga ma'lum nazar bilan qarash hisoblanadi.

Ba'zi hollarda beshinchi pog'ona ham uchrab turadi, bunda o'z-o'zini aktallashtirish masalasi qo'yiladi va hal etiladi.

Besh bosqichdan ikkitasi insonni o'z-o'zini tarbiyalashdagi rivojlanishi o'smirlik va yoshlikning ilk davriga to'g'ri keladi. Bu davrlarda o'z-o'zini tarbiyalash inson xarakterini belgilab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Z.T.NISHANOVA, N.G.KAMILOVA, D.U.ABDULLAYEVA,
M.X.XOLNAZAROVA RIVOJLANISH PSIXOLOGIYASI. PEDAGOGIK

-
- PSIXOLOGIYA. «0 'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti TOSHKENT - 2018
2. Халперн Д. Психология критического мышления. Питер. 2000. —512 с
 3. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. — 4-е изд. — М.: Гуманит.изд. центр ВЛАДОС, 2003. — Кн.2: Психология образования.
 4. www.ceberleninka.ru